

**КӨНЕ ТҮРКІ ЖАЗБА ЕСКЕРТКІШТЕРІ ТІЛІНДЕГІ
КІСІ/АДАМ ЭТНОКОНЦЕПТІСІНІҢ ЕЛДІК ПОЗИЦИЯСЫН
ТАНЫТАТЫН ТІЛДІК БІРЛІКТЕР**
LINGUISTIC UNITS DESCRIBING NATIONAL POSITION OF
HUMAN ETHNIC CONCEPT IN OLD TURKIC MANUSCRIPTS

Г. ЖЫЛҚЫБАЙ*
Ш. ҚАРСЫБЕКОВА**

Түйіндеме

Түркі халықтарының рухани-мәдени құндылықтар жүйесі жалпы түркі халықтары ата-бабаларының дүниетанымымен, тарихымен, өмір тәжірибесімен үздіксіз жалғасып келе жатқан тұтас құбылыс. Ежелгі түркі халықтарының жалпы түркілік болмысқа тән мәдени-рухани құндылықтар жүйесі жайлы мағлұмат беретін бірден-бір жазба дерек – VII-IX ғасырларда жазылған көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі. Түркілердің ғаламды тану құбылысы - Жаратушы ие (тәңір) және адам, табиғат және адам, адам және қоғам, адам және кеңістік, адам және уақыт сынды әмбебап түсініктер жиынтығынан және солардың аясына кіретін - жан мен тән, өмір мен өлім, жақсылық пен жамандық, мәңгілік пен жалғандық, жат пен жақын т.б. ұғымдар кешенінен тұрады. Осындай түсініктер мен ұғымдар жиынтығынан тұратын концептуалды жүйенің лингвистикалық бірліктер арқылы акустикалық немесе графикалық тұрпат алуы ғалам бейнесінің түркілік тілдік моделін сомдайды. Аталған ұғымдардың бәрі де өзек концепт – Адам концептісінің мазмұнынан тарайды.

Кілт сөздер: көне түркі жазба ескерткіштері, рухани құндылықтар, этноконцепт, лингвистикалық бірліктер, түркілердің Елдік позициясы, репрезентация.

Summary

The system spiritual and cultural values of Turkic people are the notion chained by worldview of ancestors, history and everyday living of Turkic people. The language written on the Old Turkic scripts of 7-9 centuries is the one which gives the information about cultural and spiritual value of them. World cognition of Turkic people is such universal concepts as – creator and human, human and society, human and space, human and time

* филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан-Қазақстан.

Candidate of Philological sciences, Associate Professor, International Kazakh-Turkish University named Ahmet Yassawi. Turkistan-Kazakhstan. zerek24@mail.ru

** филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан-Қазақстан.

Candidate of Philological sciences, Associate Professor, International Kazakh-Turkish University named Ahmet Yassawi. Turkistan-Kazakhstan.

which include the complex of soul and body, life and death, good and bad, eternity and untruth, foreign and relative etc.

Such conceptual system of concepts and notion collection conveys the Turkic linguistic model of space image.

Keywords: Old Turkic Scripts, Spiritual Values, Ethno-concept, Linguistic units, Turkic Position, Representation.

Ескерткіштер тілінде *Түрк будыны/Түркі халқы* тіркесінің жиі қолданылуы және мәтін мазмұны жекелеген адамдардың емес тұтас қауымның мүддесі – елдің береке-бірлігі мен ынтымағы, ұрпақ болашағы, түркі халқының абыройы мен намысы, басқа халықтар алдындағы беделі түркілер үшін *жеке адам – қауым, әлеумет* позициясының тірек моделі *Мен – Біз* дуализмінің *көшілдік* позициясы түркі халқының басты өмірлік ұстанымы екенін көрсетеді. Көне түркілер дүниетанымындағы *көшілдік* позициясы *елдік* идеясына арқау болып, түркілік *Kici-Адам* концептісінің этномәнін айқындайды. Ескерткіштер тілінде *el/il* «мемлекет, ел, халық» мағынасын беріп, *türük budun* тіркесімен белгілі бір дәрежеде синонимдік мәнде қолданылады: *Udu ben özüm qazıanmasar il jeme, bodun jeme joq erteçi erti. Qazıanduqyn üçün udu ilim qazıanduqum üçün Il jeme il boldy, bodun jeme bodun boldy.* «Оған еріп мен өзім де осылай етпесем, Ел де, халық та жойылар еді. Осылайша еткенім үшін. Менің де ұйғарғаным үшін Ел тағы да ел болды» (Тон, 55, 56) [1, 113]. Сөздің мәнін түсіндіруге бағытталған семантикалық талдау дүние туралы білімнің мәнін ашуға бағытталған концептуалды талдаудың негізгі құралы болып табылады. Семантикалық талдау мен концептуалдық талдаудың сабақтастығы мен айырмашылықтары жайлы Е.С.Кубрякова былай деп ой қорытады: «...семантический анализ отдельного слова обнаруживает точки соприкосновения с его концептуального анализа, их конечные цели нетождественны. Если первый направлен на экспликацию семантической структуры слова, уточнение реализующих ее денотативных, сигнификативных и коннотативных значений, то концептуальный анализ предстает как поиск тех общих концептов, которые подведены под один знак и предопределяют бытие знака как известной когнитивной структуры. Семантический анализ связан с разъяснением слова, концептуальный анализ – идет к знаниям о мире» [2, 85]. Сөз семантикасы арқылы көне түркілер дүниетанымының елдік позициясын бейнелейтін тілдік репрезентанттың мәнін аша түсу үшін көне түркі тілінің мұрагерлерінің бірі - қазақ тіліндегі *ел* лексемасының мәні мен *Ел*

ұғымының мазмұндық аясына кіретін репрезентанттарды саралап қарастырсақ ортақ мағына мен мазмұнның толық сақталғанын байқаймыз. Көне түркі тіліндегі *el* сөзінің семантикалық ауқымы қазақ тілінде негізгі мағынаны сақтай отырып, кеңі түскен: Ел – 1. Жұрт, халық, қауым. 2. Туған жер, өскен орта. 3. Негізі, шыққан тегі; заты, руы. 4. Отан, туып-өскен жер. 5. Туыс, дос-жар [3, 220]. Қазақ тіліндегі *el* сөзінің мақал-мәтелдер мен тұрақты тіркестердегі қолданысы *Ел* ұғымының этномәдени мазмұнын тереңірек ашуға көмектеседі. Мысалы, *Туған жердей жер болмас, Туған елдей ел болмас; Өз елім - өлең төсегім; Ел іші – алтын бесік; Өз елімнің басы болмасам да, Сайының тасы болайын; Елінен безген ер оңбас, Көлінен безген қаз оңбас; Ел құлағы елу; Елде болса ерінге тиеді, Ауылда болса ауызға тиеді; Адамсаң елмен адас* т.б. мақалдарда, *Ел аузынан* «халықтан, жұрттан»; *Ел аузына қақпақ бола алмайсың* «көпшілік тілегіне тиым сала алмайсың»; *Ел бастады* «жұртты соңына ертті»; *Ел бетін көрмеді* «өскен ортаға оралмады»; *Ел бетіне қарай алмады* «ұятқа қалды»; *Ел қамын жеді* «жұрттың жайын ойлады»; *Ел қатарлы* «біреуден ілгері, біреуден кейін»; *Ел іргесін сақтады* «халықтың бірлігін ойлады, тыныштық орнатты»; *Елге сыймады* «сүйкімі кетіп, аласталды» т.б. тәрізді тұрақты тіркестерде қазақ халқының дүниетанымындағы Елдің қадір-қасиеті, маңыздылығы бейнеленеді. Көне түркі жазба ескерткіштері тілінде *Ел* ұғымының дербес лексемалық репрезентанттары шағын болғанымен қазіргі қазақ тіліндегі *Ел* ұғымының мазмұнындағы идеялардың барлығы да сақталғанын көрміз.

Көлденең жазықтық бойынша қарастырғанда түркілер дүниетанымындағы тілдік репрезентанттары *Kişi/Адам* макроконцептісінің тілдік модельдері арқылы сомдалады. *Kişi/Адам* макроконцептісінің құрамындағы Елдік позициясын микроконцептілік деңгейде Қоғам макроконцептісінің аясында да қарастыруға болады. Мемлекеттік деңгейдегі ежелгі түркі қағанаттарының мемлекеттік тұтастығын сақтауды ұлттық идеяға, саяси-әскери жүйесіндегі ішкі тәртіпке, дипломатиялық қарым-қатынас орнатуға бағытталған сыртқы саясатқа, халық арасындағы әлеуметтік қатынастарды ретке келтіретін салт-дәстүр, наным-сенімге т.б. қатысты қолданылатын мұндай тілдік модельдер *el* «ел, мемлекет», *tör* «өкімет», *qayanliq* «қағандық, қағанат, мемлекет», *bud(un)* «халық», *jer-sub* «ата-мекен, мемлекеттік территория, туған жер» т.б. сынды саяси лексемалардан, *qa(yan)* «хан», *qa(tun)* «ханша», *tut(iq)* «әскери шен», *buj(ruq)* «әмір», *beg* «бек» т.б. тәрізді титуларлық атаулардан; *sü* «әскер», *sünüs* «ұрыс,

шайқас, соғыс» т.б. сияқты әскери лексемалардан; *qul* «құл», *kün* «күн» сынды әлеуметтік мәнді сөздерден; *turk*, *qırqaz*, *oγ(uz)*, *qib(šag)*, *tur(ges)*, *tatar* т.б. этнонимдерден тұрады. Аталған сөздер ішінде көне түркілер үшін де қазақтар қазіргі қазақтар үшін де ерекше мәні бар *el*, *bud(un)*, *jer-sub* ұғымдары түркі дүниесіне тән дербес микроконцептілер жүйесін құрайды.

Жазба ескерткіштер тілінде бейнеленген көне түркілер санасындағы мифологиялық және ақиқат дүниенің идеялық құндылықтарын таңбалайтын концептілерге сараптама жасап, олардың тілдік модельдерінің архимазмұны мен архитұлғасын анықтау жалпытүркілік концептуалды жүйенің эволюциялық даму бағытын, концептілердің тоғысу нүктелері мен оппозициялық шегін, концептілер ядросындағы актуалды мазмұн мен қосымша дефинициялардың объективтену ауқымын, олардың сыртқы құрылымы мен ішкі құрылымының үйлесімділігін саралауға жол ашады. Адам/Кісі концептісінің *Елдік* позициясын сипаттайтын тілдік репрезентанттар қазақ тіліндегі Отан концептісінің тілдік бірліктерінің мазмұнын ашуға, семантикалық тұрғыдан даму бағытын айқындауға мүмкіндік береді. Ежелгі түркілер мен қазіргі түркі халықтары арасындағы дәстүрлі ұрпақ жалғастығын тек лингвистикалық негізде ғана емес, когнитологиялық, концептологиялық, семиотикалық, аксиологиялық тұрғыдан да айғақтайтын ақпарат көздерінің бірі – жалпы адамзаттық Адам макроконцептісі аясындағы тілдік модельдер.

Көне түркілер дүниетанымындағы Елдік позициясының доминант (лексемалық деңгейдегі) тілдік бірліктерін *budun* «халық», *türük* «түркі», *jurt* «жұрт», *qayanlyq* «қағандық», *qayan* «қаған» тәрізді сөздер құрайды. Ал «түркілік патриотизмі» мәтіндік, мәнмәтіндік деңгейде анықталады: *suby anča temis. Türük bodun jooq bolmazun tijin, bodun bolčun tijin qanym ilteris qayanyöğim İl bilige qatunuy teñri töpesinde tutyp jügerükötürmis erinč. Qanym qayan jiti jigirmi erin taşyqmys. Tuşra.* «Суы былай депті: Түрік халқы жойылмасын деп, ел болсын деп әкем Елтеріс қағанды, анам Ел-білге қатынды Тәңірі төбесіне тұтып, жоғары көтеріпті. Әкем қаған он жеті сарбаз жинапты» (КТҮ); *Jana birtimiz. İlgerü qadyrқан jyşyу aşa bodunyanča qoonturtymyz. Anča itdimiz. Quuryyaru keñü-tarmanqa tegi türük bodunyoonturtymyz. Anča itdimiz ol ödke quul qulluy bolmys erti. Kün күnlüg bolmys erti.* «Және бердік. Ілгері-Қадырхан жынысын асып халықты осылайша қондырдық. Анша еттік. Батыстағы Кеңу-Тарманға дейін түрік халқын қоныстандырдық. Осынша еттік. Ол

уақытта құл құлды болған еді. Күң күнді болған еді (КТ)»; *eçümüz qazyanmyş bodun aty küsi joq bolmazun tijin türük bodun üçün tün udymadym, kündüz olurmady. Inim Kül tigin birle eki şad] birle ölü Jitü qazyandym. Anča qazyanyр ebrekibodunyу ot sub qylmady. Men[özüm qayаn olurtuqyma] jir saju barmys bodun jadayyn jalaуyn] ölü jitü jana* «ағамыз иелік еткен халықтың атақ-даңқы өшпесін деп, түрік халқы үшін түн ұйықтамадым. Күндіз отырмадым. Инім Күлтегінмен бірге, екі шадпен бірге өліп-талып иелік еттім. Осылайша иелік етіп, ебтегі халықты өз-ішінен жауластырмадым (от-су қылмадым). Мен өзім қаған боп отырғанда жер-жерден босқан халық жаяу, жалаңаш, өліп-жітіп қайта» [4, 207].

Ескерткіштер тіліндегі *budun* сөзі дербес тұрып «ел құрамындағы қарапайым халық» мағынасын береді: *toquz оуыз begleri, buduni bu sabimin edgiiti esid, qatıydi tijnda* «Тоғыз оғыз бектері, халқы бұл сөздімді жақсы есіт, қатты тыңда!» [5,168]. Түркі тілдері бойынша *budun* сөзі құрамындағы көнетүркілік *bod/bud* «бой (адамның бойы, тұлғасы, тұла бойы)» тұлғасының семантикалық өрісі кеңігенін байқаймыз: «халық», «ел», «адамдар», «тайпа», «бағынышты ел», «біреудің немесе басқа елдің ықпалында болу», «бой», «бірігу, тұтасу» [6, 91]. Көрсетілген мағыналар негізінде көне түркі тіліндегі *Budun* репрезентантындағы өзекті мағына «адамның денесі, тұла бойы» және «бірігу» ұғымдары арқылы қалыптасқанын болжауға болады. Басты идея «адамдардың бірігуі, тобы». Қазақ тіліндегі *буданда* «1. Әртүрлі мал тұқымын будандастыру арқылы жаңа тұқым шығару. 2. Әр сортты немесе әртүрлі өсімдіктерді тозандандыру, ұластыру арқылы жаңа сорт шығару», *будан* «Әртүрлі тұқымды біріне-бірін будандастырудан шыққан жаңа түр, тұқым» [3, 145] сөздерінің мазмұнынан да «араластыру, біріктіру» семасын аңғаруға болады. Ауызекі тілде әртүрлі ұлт өкілдерінің некесінен туылған ұрпақты *будан* деп атау да кездеседі. Демек көне түркі тіліндегі *budun* лексемасының семантикалық уәжі түркілердің этногенездік құрылымына негізделеді деп айтуға толық негіз бар. Кез келген халықтың қалыптасуы бірыңғай генеалогиялық негізде ғана емес, территориялық-аумақтық негізде де жүзеге асатыны, яғни бір аумақта қатар өмір сүрген басқа туыс, туыстас, туыс емес тайпа өкілдерінің өзара араласып, басым тайпаның тілі мен ділін қабылдау үдерісінің нәтижесінде монолитті сипатқа ие болатыны белгілі.

Көне түркі тіліндегі Кісі/Адам концептісінің *budun* репрезентантының қазақ тіліндегі баламасы – *Халық* ұғымы дербес

микрoкoнцeптi құрайды. Негізгi тiлдiк бiрлiктерi *көпшiлiк, адамдар, адамзат, ел, жасағат, қауым, жұрт, жұртшылық, әлеумет, адамзаттар* (белгiлi бiр мемлекеттiң), *тұрғындар* (белгiлi бiр мекеннiң) т.б. лексемалар арқылы сомдалып, Ел микрoкoнцeптiсiмен бiрге белгiлi бiр дәрежеде ортақ модельдер кешенiн құрайды. Азшылық пен көпшiлiктiң арақатынасы бойынша көпшiлiктiң артықшылығын мойындау түркілік дүниетанымға да тән екенiн мына сөйлемнiң мәні арқылы анықтауға болады: *Jujqa eriklig toplayalı uşuz ermis, Jinçge eriklig üzgeli uşuz. Jujqa qalın bolsar toplayulıy alp ermis, Jinçge joğan bolsar üzgülük alp ermis* «Жұқаны жинау - оңай, Жiңiшкенi үзу - оңай. Жұқа қалыңдаса таптайтын алып болар, Жiңiшке жуандаса үзетiн алып болар» [7, 106]. Көптiк мәндi *халық/ budun* ұғымдарының жекеше мәні *жеке адам* «Қоғам» концептiсiнiң өзегi болып табылады, яғни «Қоғам» концептiсiнiң бастауы «Адам» концептiсi. Себебi адамзаттың қоғамды тануы алдымен өзiн-өзi танудан, өз бойынан танылған бiлiмдi қоғамды тануға пайдалануынан басталады.

Көне түркі ескерткіштері тілінің деректері түркі этносының өкілінің қайталанбас қасиеттерімен ерекшеленетін ұлттық адам образын сипаттайды. Өзiнiң тарихи тамырын терең бiлетiн кез-келген суперэтносқа тән «Өз руын, өз тайпасын, халқын басқа ру-тайпа, халықтармен салыстыру негiзiнде өздерiн «нағыз», «ерекше», «ақиқат», «толыққанды» деп танитын этноцентризм де ұжымдық этникалық сананың ментальдiк ерекшелiгiнен туындайды [7,100]. Ұлттық рухқа негiзделген этноцентризм көне түркілер тілінен де орын алғанын байқауға болады. Қазақ ономастикасын лингвокогнитивтік аспектiде зерттеген ғалым Б. Тiлеубердиев этнонимдер арқылы көрiнетiн адам болмысы жайлы «этноатаулардан өздерiн «адамдар», «нағыз адамдар» деп санаған көптеген көне тайпалар мен әлем халықтарының этникалық санасының ерекшелiктерiн көруге болады. Бұл этноцентризм жағынан алып қарастырғанда олар «өздерiн» басқаларға, яғни өздерiнен түпкілікті ерекшеленетiн және «толыққанды емес» адамдарға қарама-қарсы қойып отырған» [7, 99] деп көрсетедi. VII-IX ғасыр жазба мұраларында жиi қолданылатын көне түркілер тіліндегi *Kisi-Адам* концептiсiнiң тiлдiк бiрлiгi *turk* этнонимi: *Turk budun joq bolmazun tijin, budun bolčun tijin* «Түркі халқы жоқ болмасын дейiн, халық болсын дейiн» (КТү, 11) [5, 173] ; *Turk budun jitmezün tejin* «Түркі халқы өлмесiн-жiтпесiн деп» Он. 3 [4, 142]. *Түрк (түркі)* этнонимiнiң шығу тегi жайлы да көптеген пікірлер айтылып жүргенiмен, толық шешiмiн таппаған мәселе, негiзгi пікірлер

бойынша «күшті, қуатты, билік иесі» мағыналарын береді. Мысалы, Күлтегін ескерткіші тіліндегі *teñri küç bertük üçün qañim qağan süsi bõriteg ermis, jayisî qojteg ermis* «Тәңірі күш бергені үшін әкем қаған әскері бөрідей еді, жаулары қойдай еді» [5,173] (деген сөйлем түркі жауынгерлерінің ержүрек, батырлығын, олардың жауларын өздерінен кем санағанын, жауласушы тайпа әскерлерін өздеріне қарағанда әлсіз деп бағалағанын бейнелейді. Өздерін Тәңірдің сүйікті перзенті санаған көк түріктердің амбициялық көзқарастары *Tört buluñdaqı bodunıy baz qiltim. Başlıyıy jükündürtim. Tizligig şökürtim. Üze teñri asra jer jarılqadıq üç(ün)* (БК,10) «Төрт тараптағы (бұрыштағы) халықты бейбіт қылдым. Басы барды жүгіндіріп, тізеліні бүктірдім (шөктірдім)» [4, 177] деген сөйлемдерден де айқын аңғарылады.

Көне түркілердің жалған амбицияға берілмей, өз халқының осал тұстарын дәл көрсететін, сыни көзқарастың қалыптасқанын да тіл деректері көрсетіп отыр: *Begleri, budunı tüzsiz üçün, tabyaç budun tebligig kürlig üçün, armaqçisın üçün, inili-eçüli kiñşürtükün üçün, begli budunlıy joñşürtuqın üçün türk budunı illedük ilin içyinu idmis.* «Бектерінің, халқының түзу еместігі үшін, табғаш халқының алдауына иланғаны үшін, өтірігіне көнгендігі үшін, інілі-ағалының дауласқанынан, бекті халықтың жауласқанынан түркі халқы елдігінен айрылды» [5, 172]; *Quutaj buñsyz ança birür tabyaç bodun saby süçig ayyısy jumşaq ermis. Süçig sabyn jumşaq ayyın aryp yraq bodunıyança jayutyr. Jayru qoontuqda kisre jaybiligin anda üjür ermiş. Edgü bilige kisig, edgü alp kisig jorytmaz ermiş. Bir kişi jayylsar oñuşy bodunı besükine tegi quytmaz* «жібекті есепсіз берер табғаш халқының сөзі тәтті, ақығы асыл еді. Олар тәтті сөзі, асыл /қазынасымен/ арбап, жырақтағы халықты өзіне соншама жақындатар еді. Жақын қонған кісіні жаман қылығына үйір қылушы еді. Жақсы, білікті кісі, мықты, алып кісі оған көнбес еді. Бір кісі жаңылса, иелігіндегі халқы бесігіне дейін /бесіктегі ұрпақтарына дейін/ құтылмас еді» [4, 165] деген сөйлемдер көне түркілер Қағандардың қателігі тұтас елдің өміріне, ұрпақ болашағына кері ықпал ететінін, қағанның ел басқарудағы қателігі олардың Елдік позициясына нұқсан келтіретінін терең түсінгенін көрсетеді.

Ескерткіштер мәтінінен көне түркілер дүниетанымындағы басты құндылық – елдің тұтастығын, дара болмысын сақтауға қызмет ететін *Елдік* позициясы екенін көрсететін тілдік бірліктер айқын аңғарылады. Мысалы, *bodun ança timis. «ellig bodun ertim. elim amty qany? Kimke elig qazyanur men», -tir ermis. «Qağanlyy bodun ertim. Qağanym qany? Ne qağanqa isig küçig birürmin», -tir ermis. Ança tip*

tabyaǵ qayança jaуu bolmys. халқы былай десті: «Елді халық едім, елім енді қайда? Кімге елдік құраймыз?»-десті. «Қағанды халық едім, Қағаным қайда? Қай қағанға күш-қуатымызды береміз?»-десті. Осылай деп Табғач халқына жау болды» (КТҮ) [5, 173] деген сөйлемдерде көне түркілердің Түркі елінің, Түркі Қағанатының мемлекеттілігін қалпына келтіру үшін Қытай елімен жауласқандары айтылса *bars beg erti. Qayan at bunda biz birtimiz. Siñilim quunčujuy birtimiz. Özi jaıyldy, qayany ölti. Bodumu küñ quul boldy. Kögmen jir sub idisiz qalmazun tijin az qyrqyz bodunuy i[tip] jarat[yp] keltimiz. Sünüşdimiz ilin].* «Барыс (оларға) бек болды. Қаған атағын бұнда біз бердік. Сіңілім - хан қызын бердік. Өзі жанылды, қағаны өлді. Халқы күң, құл болды. Көгмен жер-суы иесіз қалмасын деп аз, қырқаз халқын құрап келдік. Соғыстық. Елін ...» (КТҮ) [5, 174] деген мәнмәтінде Түркі тайпаларын бір мемлекетке Түркі еліне топтастыру үшін жекелеген түркі тайпаларына да қарсы жорықтар ұйымдастырып, оларды өздеріне қаратқан соң тайпаның ханын сайлап, түркі тайпалары арасындағы араздықты басып, халықты біріктіру мақсатында қыз беріп, қыз алысуға негізделген құдандалық дәстүрді пайдаланғандары баяндалады. Бұл да көне түркілердің *Елдік* позициясының ұстанымдарының бірі болып табылады.

Түркілердің *Елдік позициясы* қазіргі таңдағы түркі халықтарының ұлттық идеологиясымен пара-пар, елдің тұтастығын, түркілердің дара болмысын, этномәдени кеңістігін сақтап, дамытуды қамтамасыз ететін патриоттық рухтағы феномендік құбылыс.

Көне түркілердің Түркі елінің қауіпсіздігі мен аумақтық тұтастығын сақтауға бағытталған *Жауынгерлік позициясының* тілдік репрезентанттары мен Түркі елінің елдігін сақтауға бағытталған *Елдік позициясының* тілдік репрезентанттарының мазмұны жинақтала келе көнетүркілік дүниетанымдағы «Адам» концептісінің этномазмұнындағы түркілік рух идеясының тілдегі бейнесін сомдайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Айдаров Ғ. *Күлтегін ескерткіші.* –Алматы: Ана тілі, 1995. -232 б.
2. Кубрякова Е.С. *Об одном фрагменте концептуального анализа слова память.*// Логический анализ языка. Культурные концепты. – М. Наука, 1991. – С. 85-91.
3. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі.* –Алматы: Дайк-Пресс, 2008. -968 б.
4. Сартқожа Қ. *Орхон мұралары.* –Астана: Күлтегін, 2003.-392 б.
5. Айдаров Ғ. *Тоникүк ескерткішінің (VIII ғасыр) тілі.* -Алматы: Қазақстан, 2000. -120 б.

6. Жалмаханов Ш. *Қазақ лексикасының семантикалық деривациясы.* – Қарағанды: ҚарМУ, 2003. –191 б.
7. Тілеубердиев Б. *Қазақ ономастикасының лингвокогнитивтік аспектілері.* –Алматы: Арыс, 2006. -280 б.